

Суденко Ю. А. – ад'юнкт кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7188-5342>

Актуальні юридико-психологічні проблеми протидії шкільному булінгу

Метою статті є аналіз проблеми шкільного булінгу – однієї із форм насильства в дитячому середовищі. Розглянуто чинники й детермінанти, що спричиняє цей феномен. Здійснено порівняльний аналіз навчально-виховних заходів протидії булінгу в Сполучених Штатах Америки, Західній Європі й Україні. Визначено перспективні юридико-психологічні шляхи оптимізації профілактики шкільного насильства. **Методологія.** Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати умови та чинники шкільного булінгу, їх взаємозв'язок і взаємовплив. На підставі компаративного методу здійснено порівняння протидії булінгу в освітніх закладах іноземних держав та України. Системно-структурний метод сприяв виявленню причин і феноменів шкільного насильства, їх зв'язку із сучасними соціальними умовами. Структурно-логічний метод застосовано для окреслення основних напрямів удосконалення заходів протидії та профілактики булінг-поведінки в освітніх закладах України. **Науковою новизною** публікації є здійснення першого юридико-психологічного аналізу особливостей булінгу, окреслення перспектив дослідження індивідуальної та колективної відповідальності за вчинення шкільного насильства, сфер запровадження сучасного світового досвіду протидії булінгу. **Висновки.** Попри несприятливі тенденції збільшення кількості випадків булінгу в шкільному середовищі України, проблемам його генези, виявленню нормативно-правових, суспільних та індивідуально-психологічних чинників не приділено належної уваги. До перспективних напрямів профілактики шкільного насильства та його форм – булінгу й кібербулінгу – слід віднести конкретизацію юридичної відповідальності шляхом доповнення законодавства України змінами, формування переліку дієвих профілактичних заходів, урахування юридико-психологічну практику роботи з дітьми.

Ключові слова: булінг; шкільне насильство; психологія жертви; юридична відповідальність; профілактика насильства; кібербулінг; відновні процедури.

Вступ

Останнім часом в Україні приділено увагу проблемам протидії та запобіганню насильства як у сімейному, так і в шкільному суспільному просторі. Зокрема, узгодження національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу означає прагнення України стати сучасною цивілізованою державою. Водночас важливою в подоланні насильства загалом є належна адаптація європейських юридичних практик до вітчизняного нормативного простору.

Мета і завдання дослідження

Сучасні цивілізаційні процеси в Україні характеризуються не лише тенденціями лібералізації сфер суспільного життя, а й певним загостренням суперечностей і міжособистісних та групових конфліктів. Дотепер у країні відсутня цілісна система виховання молодого покоління, поширені негаразди в сімейних стосунках негативно позначаються на формуванні особистості громадян.

Шкільне середовище не може залишатися осторонь проблем адекватного функціонування суспільства. Тому проблема булінгу – поширеного явища в молодих спільнотах – недостатньо вивчена в нашій країні ні з теоретичної, ні з практичної позицій. Його небезпечність визначено, по-перше, тим, що він є детермінантою різних форм насильницької

поведінки, по-друге, практичною відсутністю дієвого правового регулювання відповідальності за групове посягання на фізичне та психічне здоров'я жертв. Метою нашого дослідження є з'ясування чинників феномену булінгу в шкільному середовищі як підґрунтя формування дієвих навчально-виховних корекційних програм профілактики цієї форми насильницької поведінки. Окремі завдання під час підготовки статті полягали у здійсненні компаративного аналізу сучасного наукового здобутку у сфері протидії булінгу в освітніх системах різних країн і врахуванні перспективних напрямів його запобігання у вітчизняній юридико-психологічній практиці.

Виклад основного матеріалу

19 січня 2019 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу (цькуванню)», яким визначено понятійний апарат і механізми протидії цькуванню. Зокрема, на засновника закладу освіти покладено здійснення контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу; на керівника закладу освіти – затвердження й оприлюднення на своїх веб-сайтах плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, а також забезпечення відкритого доступу до правил поведінки здобувача освіти у відповідному закладі. Водночас законом

передбачений порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу від учнів, їхніх батьків та інших учасників освітнього процесу; прописана процедура видання рішення про проведення розслідування булінгу в закладах освіти ("Zakon Ukrainy", 2018). Крім цього, змінами до ст. 73 Закону України «Про освіту» освітньому омбудсмену надане право на здійснення перевірки заяв про випадки булінгу в закладі освіти й отримання інформації від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти й науки щодо їх загальної кількості. Законом передбачений алгоритм дій у випадку цькування, після якого настає покарання, а не звичайне попередження щодо його неприпустимості ("Zakon Ukrainy", 2017).

Також Кабінет Міністрів України затвердив Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, однією з цілей якої є забезпечення захисту дітей від насильства шляхом зосередження зусиль органів державної влади та громадянського суспільства, а саме: формування політики громадської нетерпимості до всіх форм насильства над дітьми; створення системи ефективної профілактики та протидії домашньому насильству над дітьми; здійснення заходів щодо протидії найгіршим формам дитячої праці, проституції та порнографії; захист дітей від експлуатації, сексуального насильства й торгівлі людьми; активізація інформаційно-просвітницької роботи із запобігання всіх форм насильства над дітьми ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2018).

Важливим кроком у розбудові мирного освітнього простору та зменшенні рівня конфліктності в учнівському середовищі слід вважати розробку й запровадження 2015 року освітньої програми «Базові навички медіатора в навчальному закладі та громаді». За цією програмою фахівцями громадської організації «Ла Страда-Україна» у співпраці з Міністерством освіти і науки України нині підготовлено понад 200 педагогів-медіаторів та медіаторок. Крім того, ця програма стала підґрунтям для впровадження навчальної програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників «Базові навички медіатора в навчальному закладі. Забезпечення участі жінок і дітей у вирішенні конфліктів та побудові мирних стосунків», яка діє в межах країни на базі регіональних інститутів підвищення кваліфікації педагогічних працівників. У державі також є декілька інституцій, зокрема, Національна поліція, Центр надання безоплатної правової допомоги, соціальної служби з питань сім'ї, дітей та молоді, до яких можна звертатися з метою розв'язання проблеми насильства.

Група науковців (В. Деревянко, О. Погонцева та І. Захарчук) для загальноосвітніх закладів запропонували навчальну програму факультета-

тивного курсу «Спорт проти булінгу», яка є складовою ґрунтового навчально-методичного комплексу «Спорт заради розвитку». Ця програма спрямована на розвиток у дітей відповідного віку низки соціальних навичок: ефективне спілкування, співчуття, повага до прав людини, робота в команді, запобігання конфліктам і їх конструктивне вирішення, протистояння негативним соціальним впливам, переговори, медіація, примирення. Реалізація програми надає фахівцям загальноосвітніх навчальних закладів можливість зацікавити школярів, сформувати стійкий інтерес шляхом набуття учнями нових знань, нового рухового досвіду, практичних умінь та навичок, оптимізації комунікативного клімату в дитячому середовищі, подолання соціальної нерівності, підвищення рівня толерантності, збільшення рухової активності дітей і підлітків (Palatnyi, 2012).

Фундаторами дослідження булінгу в західній психології вважають таких учених, як Д. Ольвеус, А. Пікасо, П. Хайнеманн, Д. Лейн.

Перше анонімне дослідження, здійснене норвезьким психологом Д. Ольвеусом у 1980-х рр. (Olweus, 1993), продемонструвало поширеність і небезпечність феномену булінгу. Результати анкетування в Норвегії та Швеції засвідчили, що в понад 15 % дітей регулярно трапляються ситуації цькування. З них 9 % є жертвами, 7 % – переслідувачами, а 2 % освоюють обидві ролі. За даними дослідження 2007 року в США, 32 % учнів переживали досвід шкільного цькування у формі глузування, поширення чуток, биття, плювання, загрози, відмови в спілкуванні, примушування робити погані речі, псування їхнього майна тощо. У країнах Європи здійснено крос-культурне дослідження стосовно цькування підлітків, яке показало, що існує певний діапазон даних про булінг у різних країнах – від 9 % хлопчиків у Швеції до 45 % в Литві та від 5 % дівчат у Швеції до 36 % в Литві, які переживали два або більше епізодів булінгу протягом останнього місяця.

Зазначені науковці звертали увагу на індивідуально-психологічні особливості агресорів і жертв як суб'єктивних чинників феномену булінгу. Вчені виокремили загальні риси особистості учнів, що визначають їхню схильність ставати булерами, зокрема:

- домінування потреби панування та підкорення інших учнів;
 - імпульсивність і шаленство;
 - зухвале й агресивне ставлення до дорослих;
 - відсутність співчуття й людяності;
 - фізична сила та витривалість.
- Натомість особистісними рисами, притаманними потенційним жертвам цькування, вчені визначили:
- тривожність і полохливість;
 - замкненість, ізольованість і сором'язливість;

– невпевненість і низька самооцінка;
– схильність до депресій і суїцидальних думок;

– фізична слабкість, фізіологічні вади та наявність каліцтва.

Водночас учені зауважують, що відтворити типові психологічні портрети булі та його жертви неможливо у зв'язку з наявністю низки чинників, пов'язаних із соціально-психологічними параметрами ситуації булінгу.

Розробка та впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій профілактики булінгу суттєво залежить від усебічного вивчення чинників, які обумовлюють його виникнення. Зокрема, Д. Лейн (Lane, 1990) запропонував концепцію комплексного, одночасного впливу чотирьох основних чинників – детермінант булінгу: стосунки між жертвою та агресором, що дає змогу спрогнозувати їхні взаємовідносини в майбутньому; переважний стиль поведінки, пов'язаний з особливостями особистості; багаторазовий стрес, зумовлений соціальними, сімейними, освітніми та медичними проблемами; безпорадна або хибна позиція керівництва шкільної установи. Науковці К. Арора та Д. Томпсон (Arora, & Thompson, 1990) обґрунтували, що відмінності в поширеності булінгу в одній школі можуть бути обумовлені тією позицією, якої дотримується заступник директора з психологічної та виховної роботи. Учений Д. Лейн поділяє думку авторів про те, що поширеність булінгу залежить від багатьох шкільних чинників, зокрема, від позиції шкільної адміністрації, ураховуючи враження учнів, педагогів і батьків про школу як доволі безпечне місце.

Засновник соціально-когнітивної теорії особистості А. Бандура (Bandura, 1977) дійшов висновку, що булінгу можна навчитися – стати агресором або бути жертвою. Він наполягає, що булінг-поведінки діти навчаються через моделі жорстокої поведінки з боку агресорів або жертв, спостерігаючи за дорослими по телебаченню, у родині, групах однолітків. У соціології та соціальній психології виникнення булінгу пов'язують, насамперед, із переживаннями дітьми економічної нерівності.

Проблему протидії булінгу на Заході досліджують із другої половини ХХ ст., хоча про існування приниження та цькування в країнах Сходу, зокрема в Японії, було відомо ще в ХІХ ст. Однак подібні взаємовідносини вважалися цілком природними, необхідними для гартування характеру дитини, складовою «нормального» шляху дорослішання та своєрідним елементом виховного процесу. Оскільки в японських школах, як згодом і в усій системі освіти, культивуються традиції колективізму, то шкільний булінг там надто поширений і часто виявляється у витонченій формі та має назву «Ijime» (ідзіме).

Ідзіме – це вкрай жорстоке психологічне насильство з фізичною агресією, спрямоване групою осіб на одну людину. Однак це насильство вважається не знущенням (що принципово відрізняє його від тлумачення в західних країнах), а своєрідним «шліфуванням», вирівнюванням колективом члена суспільства, який відрізняється від інших, випадає з колективу. За певними параметрами ідзіме слід вважати не булінгом, а хейзингом – формою насильства заради традицій належності до колективу, своєрідної корпоративної стигматизації.

Найскладнішими у вивченні булінгу є його неочевидні, втаємничені вияви та чинники. Наприклад, у родинних стосунках, професійній сфері, побуті, освіті, медицині наявний певний компонент насильства та зловживання владою, однак досліднику інколи складно розгледіти у звично організованій соціальній структурі чи ситуації насильство та його детермінацію. Зокрема, специфіка вітчизняного виховання мимоволі може сприяти булінгу: культивування цінності терпіння в дитини; поширені уявлення про користь природної «утилізації», зменшення агресивності школярів у середовищі класу; авторитетність «сильної» особистості; розузгодженість декларованих і чинних правил спілкування тощо.

Аналіз літературних джерел підтверджує, що системні дослідження булінгу в сучасних вітчизняних освітніх закладах майже відсутні. Проте узагальнення окремих фрагментарних опитувань, здійснених протягом останнього десятиліття, засвідчує наявність проблеми та її негативні тенденції. З'ясовано, що кожного року 13,3 % учнів часто потрапляють у булінг-ситуацію, 44,7 % учнів періодично, а 16 % постійно переживають знущення з них та 23 % учнівської молоді піддаються кібербулінгу. Результати дослідження «Насильство в школі», проведеного у чотирьох регіонах України, засвідчили, що третина з 1236 учнів 20 шкіл Київської, Кіровоградської, Вінницької та Черкаської областей (від 24 % до 37 %) зазнавала фізичного чи психологічного насильства у школі. Тому проблема булінгу є не лише педагогічною, а й соціальною та правовою, оскільки призводить до збільшення виявів насильства, жорстокості й девіантної поведінки серед молоді (Рулупенко, 2004).

Також науковці приділяють увагу й такому поняттю, як «кібербулінг», з огляду на те, що останніми роками соціальні мережі набули значної популярності в усьому світі й Україні, зокрема. Дедалі більше користувачів Інтернету реєструються та починають свою активну діяльність у нових соціальних мережах, які належать до переліку найвідвідуваніших українськими користувачами сайтів. Соціальна

мережа – це спільнота людей, об'єднаних однаковими інтересами, уподобаннями, або тих, що мають інші причини для безпосереднього спілкування. Сучасні Інтернет-сервіси забезпечують користувачів необхідними інструментами для спілкування – відеочати, зображення, музика, блоги, форуми тощо. Проте спілкування в соцмережах хоч і є віртуальним, проте не є безконфліктним, як і в реальному житті. Тому перспективними є дослідження чинників конфліктів, які можуть виникати в соціальних мережах, наслідки безособового знуцання над користувачами, що є жертвами комп'ютерного насильства.

Аналізуючи досвід іноземних країн щодо профілактики булінгу серед дітей в умовах загальноосвітнього навчального закладу, стає зрозумілим, що в США, Великій Британії, Норвегії та інших країнах Західної Європи успішно впроваджуються та функціонують комплексні й багаторівневі профілактичні програми. Тому вітчизняна соціально-педагогічна практика профілактики агресивної та насильницької поведінки серед дітей потребує системного вивчення іноземного передового досвіду в організації та здійсненні просвітницько-профілактичних заходів щодо подолання булінгу в школі.

Однією з найвідоміших антибулінгових програм є програма Д. Ольвеуса (Olweus Bullying Prevention Program – OBPP), що містить комплекс інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій, які охоплюють усіх учасників освітнього процесу в школі. Її було успішно застосовано в Норвегії, де з 2001 року надано статус пріоритетної загальнонаціональної програми. Практика підтвердила, що під час використання цієї програми можна зменшити кількість жертв і переслідувачів на 30–50 %, а також підліткових злочинів на кшталт злодійства, крадіжок, розбою, з'валтувань (Olweus, 1997).

Не менш цікавим є досвід Великої Британії в попередженні та подоланні явища булінгу в учнівському середовищі. Зокрема, 2006 року Міністерство освіти Великої Британії розробило рекомендації та стратегії, спрямовані на запобігання й викорінення булінгу в середніх школах. Було визначено, що кожна школа має прийняти Статут щодо булінгу, залучати до роботи батьків, громаду, учнів, представників органів управління освітою, церкву, поліцію; призначити педагога або психолога штату, який має відповідати за вирішення питань, пов'язаних із булінгом і до обов'язків якого належало б спостереження за поведінкою учнів, консультування та надання необхідної допомоги. Основними заходами в просвітницько-профілактичній роботі в школах Великої Британії є внесення питань,

пов'язаних із булінгом, у навчальні програми, які присвячені основам психології, соціального життя та здоровому способу життя; соціальні заходи, відповідно до шкільного календаря позакласних подій, спрямованих на підвищення обізнаності учнів стосовно питань булінгу та попередження його випадків. Цікавою комплексною формою соціально-педагогічної роботи щодо попередження булінгу серед дітей є проведення Антибулінгового тижня в школі. Цей захід спрямований на формування неприйнят-ного ставлення до явища булінгу, а його ефективність полягає в комплексності, оскільки передбачає поєднання різних форм роботи (бесіди, відеолекторії, виставки, тренінгові заняття), а також у всеохоплюваності (залучено всіх учнів школи, педагогів, батьків і громадське самоврядування). Антибулінговий тиждень у школі сприяє кращому усвідомленню учнями своїх прав, свобод та обов'язків, розвиває розуміння та повагу до відмінностей між людьми, інформує про сутність і види булінгу, його наслідки, можливості надання дитині кваліфікованої психологічної допомоги. Позитивним є те, що подібний захід стає поширеним і в Україні.

У школах США та деяких країн Європи на вході розміщено правила, якими, наприклад, заборонено обзивати і принижувати дітей. Такі правила шкільна спільнота приймає повністю, зокрема учні, батьки та викладачі, – їх декларують, коли дитина вперше потрапляє в конкретний навчальний заклад. Також часто на початку навчання в таких школах організують тимбілдингові заходи, під час яких ці правила закріплюють у форматі ігор, завдань і вправ. У разі відсутності «антибулінгових» правил поведінки в школі, деякі діти виробляють власні «булінгові правила», тобто починають когось цькувати.

Слід зауважити, що в Україні превентивні заходи стосовно протидії булінгу обмежуються переважно проведенням лекцій, флешмобів і постфактум складанням адміністративних матеріалів. Натомість в інших країнах не лише держава захищає дітей, а й діти намагаються убезпечити себе та інших від протиправних посягань з боку однолітків. Наприклад, у США підлітки створили мобільний додаток «Посидь із нами», мета якого – знайти однокласників для проведення дозвілля. В Австрії постійні скарги щодо учня-булера часто призводять навіть до виключення його зі школи з наданням негативної характеристики.

Наукова новизна

До роботи з профілактики та подолання такого негативного явища як булінг має бути залучено всіх учасників навчально-виховного

процесу – учнів, батьків, адміністрацію освітнього закладу, педагогів. Важливою є участь у профілактиці шкільного булінгу працівників Національної поліції, які спеціалізуються на роботі з дітьми-правопорушниками. Бесіди щодо запобігання булінгу можна здійснювати під час виховної години або на перервах. Вплив буде стійким, якщо обговорення теми стане продовженням шкільного буденного життя. Однак чіткий графік бесід теж є необхідний, оскільки систематичність їх проведення гарантує, що тема насильства серед учнів не залишиться поза увагою. Короткі, але часті розмови значно ефективніші. Дітям із вираженою агресивністю не слід доручати керівництво однолітками чи молодшими дітьми, адже це може спровокувати вияви жорстокості. У так званих агресорів необхідно формувати вміння аналізувати свої почуття й почуття інших людей, а також учити ставитися з розумінням до індивідуальних відмінностей, виробляти навички розв'язувати міжособистісні проблеми цивілізованим шляхом.

Важливими аспектами дослідницької роботи є роль свідків цькування; роль дорослих; розроблення адекватних технологій допомоги учасникам. Також правники, психологи та педагоги, які спеціалізуються на протидії цькуванню, рекомендують батькам разом організувати класні години й інші заходи, залучати вчителів до перегляду тематичних фільмів, проведення бесід, визначати загальні правила поведінки в класі.

Висновки

З огляду на те, що в сучасних умовах розвитку країни існує тенденція до зростання рівня агресії та конфліктів як у суспільстві, так і серед підлітків, питання впровадження в освітній простір відновних практик, зокрема медіації для вирішення конфліктів, набуває надзвичайної актуальності. Їх популяризації та підвищенню обізнаності широкого кола громадян щодо основних принципів, завдань, особливостей, можливостей і переваг застосування процедури медіації для конструктивного вирішення конфліктів за принципом «перемога – перемога» сприяють інтерактивні форми та методи просвітницької роботи.

Аналіз проблеми булінгу як однієї з форм насильства, різноспрямованих його досліджень дають змогу констатувати, що цей феномен вкрай негативно позначається на психічному розвитку школярів, їхній емоційній сфері, соціальних контактах, сприяє деформації індивідуальної та групової правосвідомості. Поширеність агресивних виявів і цькування школярів підтверджує актуальність наукового підходу до визначення способів профілактики та корекції булінгу, подальшого вдосконалення законодавства у сфері насильства, впровадження в освітньо-виховних закладах сучасних результативних програм із профілактики булінгу на підставі чинних й апробованих у різних країнах світу, урахуваючи національну специфіку.

REFERENCES

- Arora, T., & Thompson, D. (1990). Defining bullying for a secondary school. *Education and Child Psychology, 4*, 110-120.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Buhtiarov, I., & Rubtsov, M. (2014). Mobbing i bullying kak professional'nyj stress-faktor [Mobbing i bullying kak professional'nyj stress-faktor]. *Bezopasnost v tekhnosfere, Safety in the technosphere, 6(3)*, 37-42. doi: doi.org/10.12737/6637 [in Russian].
- Lalak, N.V., & Peniak, V. (2019). Shkilnyi bulinh yak aktualna pedahohichna problema sohodennia [School bullying as an actual pedagogical problem of today]. *Osvita i nauka, Education and Science, 1(26)*, 132-136. doi: 10.31339/2617-0833-2019-1(26)-132-136 [in Ukrainian].
- Lane, D.A. (1990). *Bullying: an integrated approach*. Exeter University.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden; MA: Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (1997). Bullyvictim problems in school: Facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education, 4(12)*, 495-510. doi: https://doi.org/10.1007/BF_03172807.
- Orlov, O.Iu. (2000). Psikhologicheskoe nasilie v seme - opredelenie, aspekty, osnovnye napravleniia okazaniia psikhologicheskoy pomoshchi [Psychological violence in the family - definition, aspects, the main directions of the provision of psychological assistance]. *Psikholog v detskom sadu, Psychologist in kindergarden, 2-3*, 182-187 [in Russian].
- Orzhekhovska, V.M. (1996). *Profilaktyka pravoporushen sered nepovnoletnikh [Prevention of juvenile delinquency]*. Kyiv: Vi-An [in Ukrainian].
- Osadchaia, A.V., & Makarova, E.A. (2018). Kiber-bullying kak raznovidnost shkolnykh izdevatelstv i koping-strategii dlia ego preodoleniia [Cyber bullying as a form of school bullying and coping strategies to overcome it]. *Sovremennye issledovaniia sotsialnykh problem, Modern studies of social problems, 8(9)*, 88-104. doi: 10.12731/2218-7405-2018-8-88-104 [in Russian].
- Palatnyi, I.A. (2012). Vplyv turystsko-kraieznavchoi roboty na vykhovne i osvittie znachennia v dukhovnomu rozvytku uchnivskoi ta studentskoi molodi [Influence of tourism and local lore on the educational and educational

- importance in the spiritual development of students and students]. *Turyzm i kraieznavstvo, Tourism and Local History*, 290-294 [in Ukrainian].
- Plutytska, K.M. (2017). Pidkhydy do rozuminnia bulinhu yak formy shkilnoho nasylstva [Approaches to understanding bullying as a form of school violence]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universitetu, Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 29(2), 78-80 [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Derzhavnoi sotsialnoi prohramy "Natsionalnyi plan dii shchodo realizatsii Konventsii OON pro prava dytyny" na period do 2021 roku: vid 30 trav. 2018 r. No. 453 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the National Social Program "National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child" for the period up to 2021" from May 30, 2018, No. 453]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018> [in Ukrainian].
- Pylypenko, V. (2004). Pidlitkova ahresiia u konteksti suchasnoi sotsiokulturnoi sytuatsii [Adolescent aggression in the context of the current socio-cultural situation]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh, Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 2-24 [in Ukrainian].
- Soloviova, O.D., & Dubrovskaya, Ye.V. (2016). *Orhanizatsiia roboty z rozv'iazannia problemy nasylstva v zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Organizing work to address the issue of violence in a comprehensive school]*. Kyiv: Zhinochy konsortsiium [in Ukrainian].
- Sydorchuk, I. (2015). Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema [Bullying as a topical socio-pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universitetu imeni Lesi Ukrainky, Scientific Bulletin of the Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 1, 169-173 [in Ukrainian].
- Tsypin, A.A. (2017). Bullying kak psikhotravmaticheskii faktor shkolnoy vospitatelnoy sredy [Bullying as a psychotraumatic factor of the school educational environment]. *Prikladnaia psikhologiya i pedagogika, Applied Psychology and Pedagogy*, 4(3), 18-28. doi: doi.org/10.12737/article_5c082a0b790897.46765010 [in Russian].
- Vorontsova, T., & Ponomarenko, V. (2016). *Vchymosia zhyty razom [Learning to live together]*. Kyiv: Alaton [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro osvitu": vid 5 veres. 2017 r. No. 2145-VIII [Law of Ukraine "About education" from September 5, 2017, No. 2145-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesenia zmin do deiakikh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydyi bulinhu (tskuvanni)": vid 18 hrud. 2018 r. No. 2657-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Countering Bullying" from December 18, 2018, No. 2657-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Arora T., Thompson D. Defining bullying for a secondary school. *Education and Child Psychology*. 1990. No. 4. P. 110–120.
- Bandura A. Social learning theory. *Englewood Cliffs*. NJ : Prentice-Hall, 1977. 466 p.
- Бухтияров И., Рубцов М. Моббинг и буллинг как профессиональный стресс-фактор. *Безопасность в техносфере*. 2014. № 6. Вып. 3. С. 37–42. doi: doi.org/10.12737/6637.
- Лалак Н. В., Пеняк В. Шкільний булінг як актуальна педагогічна проблема сьогодні. *Освіта і наука*. 2019. Вип. 1 (26). С. 132–136. doi: 10.31339/2617-0833-2019-1(26)-132-136.
- Lane D. A. Bullying: an integrated approach : Conference Paper. Exeter University, 1990, 212 p.
- Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do. Malden ; MA : Blackwell Publishing, 1993. 140 p.
- Olweus D. Bullyvictim problems in school: Facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education*. 1997. No. 4. Vol. 12. P. 495–510. doi: https://doi.org/10.1007/BF_03172807.
- Орлов О. Ю. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи. *Психолог в детском саду*. 2000. № 2–3. С. 182–187.
- Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Київ : Ві-Ан, 1996. 348 с.
- Осадчая А. В., Макарова Е. А. Кибер-буллинг как разновидность школьных издевательств и копинг-стратегии для его преодоления. *Современные исследования социальных проблем*. 2018. № 8. Т. 9. С. 88–104. doi: 10.12731/2218-7405-2018-8-88-104.
- Палатний І. А. Вплив туристсько-краєзнавчої роботи на виховне й освітнє значення в духовному розвитку учнівської та студентської молоді. *Туризм і краєзнавство*. 2012. С. 290–294.
- Плутецька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 29. Т. 2. С. 78–80.
- Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018>.
- Пилипенко В. Підліткова агресія у контексті сучасної соціокультурної ситуації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 2–24.
- Соловйова О. Д., Дубровська Є. В. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в загальноосвітньому навчальному закладі. Київ : Жіночий консорціум, 2016. 67 с.

- Сидорчук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 1. С. 169–173. (Серія «Педагогічні науки»).
- Цыпин А. А. Буллинг как психотравматический фактор школьной воспитательной среды. *Прикладная психология и педагогика*. 2017. № 4. Вып. 3. С. 18–28. doi: doi.org/10.12737/article_5c082a0b790897.46765010.
- Воронцова Т., Пономаренко В. Вчимся жити разом : практикум. Київ : Алатон, 2016. 307 с.
- Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 груд. 2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2019

Sudenko Yu. – Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7188-5342>

Actual Juridical-Psychological Problems of Response on School Bullying

*The purpose of the article is to analyze the problem of school bullying - a form of violence in the child environment. The factors and determinants that give rise to this phenomenon are considered. The comparative analysis of education and educational measures of counteraction to bullying in the United States of America, the countries of Western Europe and Ukraine is carried out. The perspective legal and psychological ways of optimization of prevention of school violence are outlined. **Methodology.** The methodological basis of the study is the dialectical method of scientific cognition, which allows us to consider the conditions and factors of school bullying in their relationship and interplay. On the basis of the comparative method, a comparison of the organization of counteraction of bullying in educational institutions of different countries of the world and Ukraine is made. The system-structural method contributed to the identification of causes and phenomena of school violence, their connection with contemporary social conditions. The structural-logical method is applied to outline the main directions of improvement and optimization of measures of counteraction and prevention of bullying behavior in educational establishments of Ukraine. The **scientific novelty** of the publication is the implementation of the first legal and psychological analysis of the features of bullying, outlining the prospects for the study of individual and collective responsibility for the commission of school violence, spheres of introduction of the modern world experience in counteracting bullying. **Conclusions.** Despite the unfavorable tendencies of the increase of cases of bullying in the school environment of Ukraine, the problems of its genesis, the identification of normative-legal, social and individual-psychological factors is not given due attention. Perspective directions of prevention of school violence and its forms - bullying and cyber-bullying should include specifying legal responsibility by amending the legislation of Ukraine, forming a list of effective preventive measures taking into account the legal and psychological practice of working with children.*

Keywords: bullying; school violence; victim psychology; legal responsibility; violence prevention; cyber-bullying; rehabilitation procedures.